

ריחוק מורפולוגי בין ערבית מדוברת וערבית ספרותית והשלכותיו על תהליכי רכישת שפה בערבית | תקציר מאמר¹

החוקרות בחנו את ההבדלים הצורניים (מורפולוגיים) בין מילים בערבית המדוברת בישראל למילים בערבית מודרנית תקנית, שהיא השפה הכתובה. הן מיפו 420 חלקי מילים בעלי משמעות (מורפמות) בשפה הכתובה והשוו אותן למקבילותיהן בערבית המדוברת. נמצא שיותר מ-80% מהמורפמות אינן זהות בין שני הניבים. כמו כן, שני שלישים מההבדלים שנמצאו, גדולים דיים כדי לגרום לקושי בזיהוי המורפמות בשפה הכתובה בקרב דוברי ערבית מדוברת צעירים, בראשית הקריאה. לאור אתגרים אלו, החוקרות מצביעות על הצורך לעדכן את הוראת השפה ערבית.

מבוא

דיגלוסיה היא שימוש מקביל בשני ניבים (דיאלקטים) באותה קהילה: שפה מדוברת, הנרכשת מלידה ומשמשת בדיבור יומיומי ושפה גבוהה יותר, שמשמשת בתקשורת פורמלית, אך איננה שפת אם. השפה הערבית היא מקרה מובהק של דיגלוסיה. בישראל מדברים שני מיליון דוברי הערבית בשלושה תת-ניבים של ערבית פלסטינית, ובמקביל - קוראים וכותבים בערבית מודרנית תקנית. הפערים בין הערבית המדוברת והכתובה קיימים בכל תחומי השפה, ולכן דוברי ערבית יכולים להיחשב כדו-לשוניים. בעשור האחרון נחקרו הבדלים פונולוגיים (הבדלים במבנה ההברות) ולקסיקליים (שימוש במילים שונות) בין ערבית מדוברת וכתובה. המחקר הנוכחי בחן את ההבדלים בין הניבים במורפמות, חלקי המילה בעלי המובן, במטרה להצביע על קשיים אפשריים ברכישת השפה הכתובה.

הנחות המחקר

המבנה המורפולוגי של השפה הערבית כולל (1) גזירה - חיבור בסיס המילה לצורן, או תבנית המילה (למשל המילה **مكتبة** **מִקְטָבָה** - ספרייה, בה מגיע הבסיס **כתב** עם התבנית **מִקְטָלָה**); (2) נטיית השם והפועל (למשל תוספת **אֵת** למילה **باص** כדי ליצור את צורת הרבים **باصات** **בַּאסַּת**); ו-(3) שימוש במוספית נילוויית (Clitic) ליצירת צירופים, שייכות וכדומה. לדוגמה, הוספה של "הא" **ها** בסוף מילה כדי להוסיף את כינוי הגוף "שלה".

1 Joubbran-Awadie, N., & Shalhoub-Awwad, Y. (2023). [Morphological distance between spoken Palestinian dialect and standard Arabic and its implications for reading acquisition](#). *First Language*, pp.1-31, 01427237221145375.

המרכזיות של המורפמות ביצירה ובקיטלוג משמעות בשפה מביאה לכך **שמודעות למבנה המורפולוגי מסייעת להבנת מילים**. מחקר קודם מצא שילדים בגיל הגן משתמשים במודעות מורפולוגית בפיענוח מילים בשפה המדוברת. מצד שני, משתמע גם שהבדל בין שפה דבורה וכתובה משפיע לרעה על מודעות זו. גם לכך נמצא אישוש: נראה שלתלמידים דוברי ערבית בחינוך היסודי מודעות מורפולוגית גבוהה יותר לאותן מורפמות שמשמשות גם בשפה הכתובה וגם בשפה הדבורה.

כדי לחקור את ההשפעה של ריחוק מורפולוגי בין ערבית מדוברת וכתובה, מיפו החוקרות את רמות הריחוק לפי צורת כל מורפמה ולפי תפקידה. במקביל מיפו החוקרות את רמות המרחק המורפולוגי בגזירה, בנטייה ובמוספיות נלוות, בשמות עצם ובפעלים.

שיטת המחקר

המיפוי איתר 420 מורפמות בערבית מודרנית תקנית אותן השוו החוקרות למקבילותיהן בשפה המדוברת בתת-הניב הצפוני של פלסטינית ישראלית, תוך שימת לב לתפקידן הדקדוקי. בכל זוג מילים סווג הריחוק המורפולוגי לפי צורת המילה (זהה, חופפת מאוד, חופפת חלקית, שונה), בגזרות הפועל והשם, בנטיות הפועל והשם, ובמוספיות נלוות.

תוצאות

במיפוי נמצא שרק 18% מהמורפמות זהות בין שני הניבים. נוסף להן נמצא ש-29% מהמורפמות חופפות למדי, 25% חופפות חלקית ו-28% מהמורפמות ייחודיות, כלומר מופיעות רק בשפה הכתובה. כמו כן, החוקרות **מצאו שכמעט מחצית מההבדלים במורפמות הם בנטיית הפועל** ועוד כרבע מההבדלים - בגזרת שמות עצם.

דיון

שני שלישים מההבדלים שנמצאו בין הערבית המדוברת והערבית המודרנית התקנית, הם הבדלים גדולים יחסית (חפיפה חלקית בלבד או מילים ייחודיות). ממצא זה עולה בקנה אחד עם הטענה שהדיגלוסיה בערבית חוצה את כלל התחומים הלשוניים. גם במיפוי משנה של צורות ההבדלים, חוזר הממצא לפיו קיימת שונות מורפולוגית נרחבת יחסית בני שני הניבים - הניב הדבור והניב הכתוב. **החוקרות משערות, בעקבות מחקרים קודמים, שהבדלים גדולים אלו מקשים על קריאת המילים ועל הבנת הנקרא**, אולם מציעות להקדיש לכך מחקר נוסף.

במקביל לכך, מצאו החוקרות שבכחמצית המורפמות אין הבדל בין הניבים, או שהבדל קטן יחסית. הן מציעות להפריד בין שני המקרים ולהכיר בכך שגם הבדלים קטנים יכולים לעכב קוראים מתחילים וקוראים עם עיכוב בכישורי אוריינות (דיסלקציה). זאת משום שהמודעות המורפולוגית של אוכלוסיות אלו חלקית או לא בשלה. החוקרות מוסיפות שחפיפה חזקה בין

מילים בשפה הכתובה והדבורה עלולה לפגוע בשטף הקריאה של קוראים מיומנים, דווקא בגלל המודעות שלהם לשתי צורות המילה והצורך לבחור ביניהן.

בהקשר למיפוי ההבדלים לפי התפקידים הדקדוקיים של המורפמות, נמצא שבעוד שגזירת שמות העצם וגזירת הפעלים דומים יחסית או זהים בין שני הניבים, קיימת שונות רבה בין שני הניבים בנטיית הפועל. **מכאן, שהוראת ערבית תקנית מודרנית צריכה לקחת בחשבון בעיקר את ההבדלים המורפולוגיים בנטיית הפועל ורק לאחריה - בגזירת שמות עצם.** בהקשר לשוני במוספיות הנלוות, מזכירות החוקרות את ההבחנות הדקדוקיות, שקיימות רק בערבית התקנית, בין צמד לבין רבים, וכן בין רבות לרבים. לטענתן, אבחנות אלו יוצרות קושי נוסף בתהליך רכישת השפה הכתובה, שכן קוראים מתחילים מגיעים למשימת הקריאה ללא היכרות קודמת עם מבנים מורפולוגיים אלו.

סיכום והשלכות

ההבדל המורפולוגי בין הערבית המדוברת, והצורך להסתמך על ערבית מדוברת בראשית לימודי הקריאה, מגביל את המודעות לאוריינות בגיל הרך לכמחצית מהמבנים המורפולוגיים בשפה הערבית. למרות ההתמקדות של תכנית הלימודים להוראת השפה הערבית בבית הספר היסודי, בהבדלים בין שפה מדוברת ובין שפה ספרותית, תוכנית הלימודים אינה מספקת לצוותי הוראה הדרכה ברורה לגבי סוג המבנה בכל תחום לשוני ולגבי שיטות ההוראה שיש לנקוט בהתמודדות עם ריחוק לשוני. הממצאים במחקר זה יכולים לספק בסיס מדעי ברור, עליו ניתן להסתמך בעדכון תוכניות הלימודים לרכישת שפה. נוסף על כך, ההבדלים המורפולוגיים בין הערבית המדוברת לערבית התקנית המודרנית הכתובה יכולים להשפיע על אבחון של דיסלקציה. החוקרות גורסות שיש למצוא דרכים לנטרל השפעה זו בעזרת אבחון, ולהתייחס אליה בהתאמת ההתערבות.

למאמר המלא

